

Paweł Adam Makowski¹
Poznań

Rodzina jako środowisko oddziaływania dyplomacji w nauczaniu Jana Pawła II

Wstęp

Jan Paweł II w nauczaniu do dyplomatów zwracał uwagę, że rodzina jest jednym z najważniejszych środowisk oddziaływania dyplomacji. Rodzina daje życie i jest podstawową komórką społeczną. Współtworzy naród, który posiada własną tożsamość i odrębność kulturową. Z kolei naród powołuje do życia wspólnotę polityczną, której zadaniem jest troska o losy rodziny i narodu. W środowiskach tych kształtują się podstawy relacji, które wpływają na stosunki międzynarodowe. Relacje te regulują zasady życia społecznego i międzynarodowego i sprzyjają rozwojowi oraz budowie lepszej przyszłości. W niniejszej publikacji najpierw zostanie ukazana rodzina jako podstawowa komórka społeczna, następnie jej zagrożenia, prawa rodziny oraz jej misja w życiu międzynarodowym. Zwieńczeniem tych rozważań będą refleksje dyplomatów, jako odpowiedź na papieskie nauczanie w tym zakresie.

1. Rodzina podstawową komórką społeczną

Jan Paweł II podejmując temat rodziny w nauczaniu do dyplomatów odwoływał się do tekstów Soboru Watykańskiego II. Papież podobnie jak Sobór nauczał, że rodzina jest „podstawową komórką społeczną”², jest miejscem, gdzie „wzajemne oddziaływanie odpowiedzialności osobistej i warunków społecz-

¹ Paweł Adam Makowski: dr, wykłady zlecone na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, e-mail: pamakowski@wp.pl

² Jan Paweł II, *Kościół wobec największych problemów współczesnego świata. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (16 stycznia 1982 r.), [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 469.

nych staje się najbardziej odczuwalne”³. Jan Paweł II zwracał uwagę, że rodzina nie może zamykać się w sobie, lecz musi być otwarta na środowisko w którym żyje⁴. Stąd wynika papieskie przekonanie, że „rodzina i społeczeństwo mają funkcje wzajemnie się uzupełniające”⁵. Funkcje te dotyczą zarówno obrony i ochrony najważniejszego prawa rodziny, którym jest prawo do życia. Papież także mówił o negacji postaw prowadzących do permisywizmu, który zagraża współczesnej rodzinie i uniemożliwia jej godny rozwój. Niekontrolowany permisywizm prowadzi do rozpadu rodziny i zagraża narodowi. Przyczynia się do tego brak równowagi między wspomnianą odpowiedzialnością osobistą a warunkami społecznymi. Jest on spowodowany kwestiami ekonomicznymi dotyczącymi braku pracy, odpowiedniego wynagrodzenia, warunkami mieszkaniowymi oraz emigracją. Współczesna rodzina poddawana jest wielu próbom. Dotyczą one różnorodnych koncepcji i światopoglądów, które deprecjonują wartość miłości poprzez izolację płciowości od wspólnoty życia osłabiając trwałość więzów wynikających z miłości prawdziwie ludzkiej. Jan Paweł II podkreślał, że stanowi to „realne niebezpieczeństwo, rodzina bowiem destabilizuje się i rozpada”⁶. W niniejszym punkcie omówione zostaną zagrożenia rodziny, jej uprawnienia oraz miejsce w życiu międzynarodowym.

2. Zagrożenia rodziny

Jan Paweł II mówiąc o rodzinie w nauczaniu do dyplomatów w pierwszej kolejności zwracał uwagę na te zagrożenia, które mogą być przedmiotem działań dyplomatycznych. Przyczynę tych zagrożeń dostrzegał w przemianach społecznych, które prowadzą często do kryzysu rodziny. Kryzys ten powoduje modyfikację pełnionych przez rodzinę funkcji (związki partnerskie jako model współczesnej rodziny) oraz metamorfozach, które próbuje się utrwalac i instytucjonalizować (małżeństwa osób tej samej płci). Następstwem tego jest osłabienie tradycyjnego modelu rodziny, co zwiększa atrakcyjność pozamałżeńskich form życia, pociągając za sobą rewolucję wartości rodziny⁷. Dlatego Papież apelował do dyplomatów o wsparcie i pomoc rodzinie w zapewnieniu jej należnych praw i ochrony, gdyż jest ona dobrem społecznym⁸.

³ Tenże, *Jeżeli Europa chce pozostać sobie wierna. Przemówienie do Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy* (8 października 1988 r.), [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. X, Kraków 2009, s. 241.

⁴ Por. Jan Paweł II, *Kościół wobec największych problemów współczesnego świata*, s. 469.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, s. 470.

⁷ Por. *Rodzina*, [w:] C. Rogowski [red.], *Leksykon pedagogiki religii. Podstawy – koncepcje – perspektywy* (dalej: LPR), Warszawa 2007, s. 680-681.

⁸ Por. G. Polak, T. Gołąb, M. Perfuński, *Rodzina. Teksty Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Kraków 2008, s. 5.

Pierwszym i fundamentalnym zagrożeniem rodziny jest brak respektowania prawa do życia⁹. Jan Paweł II uważał prawo do życia za pierwsze i podstawowe prawo każdego człowieka. Krótko i kategorycznie stwierdzał, że jest nadrzędnym prawem spośród wszystkich innych praw. Negacja tego prawa jest odrzuceniem wszystkich innych praw człowieka¹⁰. Papież mówił, że „prawo do życia i jego ochrona jest obowiązkiem wszystkich, ponieważ sprawa życia i jego popierania nie stanowi prerogatywy tylko chrześcijańskiej, lecz dotyczy sumienia każdego człowieka dążącego do prawdy oraz troszczącego się o los ludzkości”¹¹. Życie jest podstawowym dobrem rodziny i każdego człowieka¹². Brak jego należytego poszanowania jest pogwałceniem porządku naturalnego, społecznego, międzynarodowego oraz pogwałceniem wszelkich praw moralnych¹³.

Jan Paweł II spotykając się z dyplomatami nieustannie zwracał uwagę na podstawy prawa do życia. Mówił, że życie jest darem „jakim Bóg obdarzył każdego człowieka oraz pierwszym bogactwem, jakim może cieszyć się każdy człowiek”¹⁴. Papież podkreślał konieczność obrony każdego ludzkiego życia, która powinna stać się kluczowym przedmiotem działań dyplomatycznych¹⁵.

⁹ Przyczyną tego jest dynamizm życia społecznego charakterystyczny dla współczesnych czasów. Procesy historyczne, które doprowadziły do przemian społecznych osłabiają wartości rodziny i dają podstawy do pojawiania się zagrożeń, por. J. Troska, *Moralność życia płciowego, małżeńskiego i rodzinnego*, (Biblioteka Pomocy Naukowych 5), Poznań 1998, s. 96-97.

¹⁰ Por. M. Mokrzycki, *Nauczanie społeczne Jana Pawła II w aspekcie praw człowieka*, [w:] 37 Cykl: *Wykłady otwarte Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu*, Zamość 2008, s. 13.

¹¹ Jan Paweł II, *Kościół troszczy się o pełne dobro każdego narodu. Przemówienie do nowego ambasadora Hiszpanii* (18 czerwca 2004 r.), „L'OssRom” 11-12 (2004), s. 20.

¹² Podobny nacisk na prawo do życia kładzie *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Możemy w nim przeczytać, że prawo do życia wypływa z godności człowieka, jak i z jego społecznej natury. Jest ono darem Bożym i najcenniejszym dobrem ziemskim. Jest także święte, gdyż „od samego początku, domaga się stwórczego działania Boga i pozostaje na zawsze w specjalnym odniesieniu do Stwórcy, jedyne swego celu”. „Sam Bóg jest Panem życia, od jego początku, aż do końca”, toteż nikt, w żadnej sytuacji, nie może rościć sobie prawa, do bezpośredniego jego niszczenia, por. *Katechizm Kościoła Katolickiego* (dalej: KKK), Poznań 2002, nr 2258.

¹³ Według nauczania Kościoła, od momentu poczęcia, człowiek posiada prawa osobowe, wśród których znajduje się niezbywalne prawo do życia, które stanowi element konstytutywny społeczeństwa. W sytuacji w której jakieś prawo pozytywne, pozbawia obrony pewną kategorię istot ludzkich, których ze swej natury powinno bronić, państwo przez to samo neguje równość wszystkich wobec prawa. Gdy nie używa ono swej władzy w służbie praw każdego obywatela, a w szczególności tego, który jest najsłabszy, zagrożone są podstawy praworządności państwa. Człowiekiem jest także nienarodzone dziecko, które posiada prawo do narodzenia się, a zatem prawo do życia, por. KKK nr 2273.

¹⁴ Jan Paweł II, *Wyzwania stojące przed ludzkością: życie, chleb, pokój i wolność. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (10 stycznia 2005 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 623.

¹⁵ Por. tamże.

„U źródeł życia międzynarodowego znajdują się prawa człowieka, wśród których najbardziej fundamentalne to prawo do życia”¹⁶.

Papież dostrzegął, że życie jest zagrożone z powodu egoizmu, wojny i śmierci¹⁷. Mówił o tych zagrożeniach w trakcie spotkania z korpusem dyplomatycznym w 2003 r. Uważał, że deprecjonują one godność człowieka i podważają wartość rodziny, w której przychodzi na świat nowe życie. Dysonans, który pojawia się między egoizmem, wojną, śmiercią a wartością rodziny, powinien skłaniać do podjęcia zdecydowanych działań mających na celu ochronę rodziny¹⁸.

Ochrona życia dotyczy także momentu jego poczęcia i naturalnej śmierci. Zagrożeniem dla początków życia jest aborcja, prokreacja medycznie wspomagana, wykorzystywanie w celach naukowych komórek macierzystych pozyskiwanych z ludzkich embrionów czy klonowanie. Zagrożeniem naturalnej śmierci jest eutanazja w różnych jej odmianach. Zdaniem Papieża na tych etapach swojego życia człowiek jest najsłabszy i najbardziej bezbronny, dlatego powinien podlegać skutecznej ochronie prawnej, do której wielokrotnie nawołuje Stolica Apostolska. Nauczanie Kościoła w tej kwestii opiera się na przesłankach rozumowych i wykorzystuje owoce współczesnej nauki szczególnie genetyki. Wyraża się ono w stwierdzeniu, że „ludzki embrion jest takim samym podmiotem praw jak dziecko, które ma się narodzić lub które już się narodziło z określonego embrionu”¹⁹. Stanowisko Stolicy Apostolskiej w tym zakresie jest jednoznaczne i stwierdza, że pogwałcenie ludzkiego życia i jego godności jest niedopuszczalne z moralnego punktu widzenia. Eksperymentalne badania naukowe, które sprowadzają embrion do rangi przedmiotu laboratoryjnych eksperymentów, stanowią wyjątkowe nadużycie prawa do życia. Jan Paweł II nie był przeciwnikiem badań naukowych w dziedzinie genetyki, a jedynie uważał, że prowadzenie takich badań nie może ignorować imperatywów moralnych²⁰. Brak ich uwzględnienia prowadzi do nieograniczonych i niekontrolowanych badań naukowych na ludzkich embrionach.

Papież poruszył ten temat w trakcie spotkania z członkami Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy. Nieposzanowanie prawa do życia wynika często z nieograniczonych i niekontrolowanych badań naukowych. Jan Paweł II podkre-

---

¹⁶ Jan Paweł II, *Zadania dyplomatów w nowej sytuacji Europy. Spotkanie z korpusem dyplomatycznym w Wilnie* (5 września 1993 r.), „L'OssRom” 12 (1993), s. 15.

¹⁷ Por. Jan Paweł II, „Nie” śmierci, egoizmowi i wojnie! „Tak” życiu i pokojowi! *Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (13 stycznia 2003 r.), [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 614.

¹⁸ Por. tamże.

¹⁹ Jan Paweł II, *Wyzwania stojące przed ludzkością: życie, chleb, pokój i wolność*, s. 624.

²⁰ Por. tamże.

ślał, że „procesom genetycznym można sprzyjać, ale także zaszkodzić”²¹. Swoją pogląd uzasadnił na przykładzie diagnozy prenatalnej, która w wyniku stwierdzenia pewnych patologii często prowadzi do sztucznego poronienia zamiast do leczenia²². Dlatego Papież apelował, że dar ludzkiego życia, który jest zakorzeniony w akcie miłości, należy „przyjąć z miłością, otoczyć szacunkiem, ochraniać, na różne sposoby wspomagać w rozwoju i bronić, gdy jest zagrożone”²³.

Jan Paweł II doceniał powszechne wysiłki na rzecz obrony prawa do życia, które widoczne są zarówno w ustawodawstwie krajowym i międzynarodowym²⁴. Jednak pomimo istnienia wielu dokumentów prawnych chroniących życie ludzkie ich respektowanie w praktyce pozostawia wiele do życzenia²⁵. Papież zwracał uwagę, że obrona życia ludzkiego nie jest faktem wyznaniowym i nie stanowi ingerencji religii w sferę publiczną, lecz powinna być głosem samego rozumu wzywającego do solidarnego współżycia ludzi. Jeżeli prawo do życia nie jest wszędzie należycie zagwarantowane, to jakie inne prawo może jeszcze mieć gwarancję?²⁶. Troska o życie ludzkie jest głoszeniem Dobrej Nowiny o Bogu, gdyż w każdym człowieku widoczny jest ślad Bożej chwały i godności, która została mu nadana w akcie stwórczym. Z tej perspektywy poszanowanie ludzkiego życia jest oddaniem czci Bogu, który posłał na świat swojego Syna Jezusa Chrystusa, aby każdy człowiek mógł cieszyć się życiem w obfitości. Życie to przekracza ramy ziemskiego bytowania, gdyż jest uczestnictwem w życiu samego Boga²⁷.

Podczas ostatniego noworocznego spotkania z korpusem dyplomatycznym w 2005 r. Jan Paweł II podkreślił, że „pierwszym i najważniejszym wyzwaniem współczesnego świata jest wyzwanie życia”²⁸. Papież ukazał w ten sposób, że „życie jest pierwszym darem, jakim obdarzył nas Bóg i pierwszym bogactwem,

²¹ Jan Paweł II, *Jeżeli Europa chce pozostać sobie wierna*, s. 242.

²² Por. tamże.

²³ Jan Paweł II, *Życie jest darem i trzeba go bronić, Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (19 maja 2000 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. V, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 602.

²⁴ Por. J. Troska, *Moralność życia cielesnego*, s. 11. Autor wymienił dokumenty międzynarodowe takie jak: *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* (1948), *Deklaracja Genewska* (1948), *Karta z Genewy* (1968), *Rezolucja Parlamentu Rady Europy* (1979). Wspomina również o istnieniu krajowych i międzynarodowych Komitetów Bioetyki, zajmujących się problemami wynikającymi z rozwoju nauk biologicznych i medycznych, których celem jest także obrona życia ludzkiego.

²⁵ Por. tamże.

²⁶ Por. A. Comastri, *Jan Paweł II w sercu świata*, W. Szymona [przekł.], Kraków 2011, s. 135-136.

²⁷ Por. A. Boniecki, K. Kolenda-Zalewska, *Zrozumieć Papieża. Rozmowy o Janie Pawle II*, Kraków 2012, s. 207.

²⁸ Jan Paweł II, *Wyzwania stojące przed ludzkością: życie, chleb, pokój i wolność*, s. 623.

jakim może cieszyć się człowiek”²⁹. Jan Paweł II zwrócił uwagę, że rolą dyplomacji jest uświadamianie, iż „pierwszorzędnym zadaniem każdego państwa powinna być ochrona ludzkiego życia oraz umacnianie jego prawa”³⁰.

Drugim zagrożeniem rodziny jest brak wychowania do wartości moralnych. W wychowaniu do tych wartości istotną rolę spełnia kultura, w której żyje człowiek. Jest ona, zdaniem Papieża, propedeutyką życia moralnego. Człowiek jest jedynym podmiotem kultury, w której się wyraża i potwierdza. Stąd w wychowaniu do wartości moralnych kultura cechuje się właściwym sobie dynamizmem, a najważniejszymi jej wymiarami jest kultura miłości oraz kultura pracy³¹.

Brak odpowiedniego wychowania do wartości moralnych pociąga za sobą wiele dylematów także w odniesieniu do pokoju. Jan Paweł II mówił o tym w trakcie spotkania z korpusem dyplomatycznym w 1985 r. „Bez tego wychowania do wartości moralnych – w społeczeństwie i wśród osób za nie odpowiedzialnych obecnie lub w przyszłości – każde budowanie pokoju będzie zawsze nietrwale, będzie nawet skazane na porażkę, bez względu na to, jak bardzo zręczni byłiby dyplomaci i jakiej użyto by siły”³². Papież podkreślał, że „w interesie pokoju leży, aby młodzież mogła dokonywać istotnych wyborów etycznych [...] Pokój i młodzi idą razem”³³.

Ważną rolę w propagowaniu wychowania do wartości moralnych odgrywa Stolica Apostolska. „W świetle rozumu i wiary Kościół proponuje pedagogikę pokoju, aby przygotowywać lepsze czasy. Pragnie on ofiarować wszystkim swoje duchowe siły, przekonany, że sprawiedliwość musi znaleźć swe dopełnienie w miłości. To właśnie proponujemy z pokorą wszystkim ludziom dobrej woli, ponieważ my chrześcijanie odczuwamy obowiązek zaangażowania na rzecz wychowania do pokoju nas samych i innych, wynikający z geniuszu naszej religii”³⁴. Pedagogiczne przesłanie Kościoła w zakresie wychowania do wartości moralnych jest chrześcijańskim orędziem, które budzi z uspienia moralnego, pobudza do myślenia, działania oraz odpowiedzialności za własne czyny³⁵.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże.

³¹ Por. *Wychowanie*, [w:] A. Zwoliński [red.], *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II* (dalej: ENS), Radom 2005, s. 591.

³² Jan Paweł II, *Wzajemność, solidarność, współpraca. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (12 stycznia 1985 r.), [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 494.

³³ Tamże.

³⁴ Jan Paweł II, *W trosce o lepszą przyszłość rodziny ludzkiej. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (12 stycznia 2004 r.), [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. V, Wyd. M, Kraków 2007, s. 621.

³⁵ Por. *Wychowanie*, s. 592.

Jan Paweł II zwracał uwagę, że coraz bardziej nasilająca się destabilizacja rodziny uniemożliwia wychowanie do wartości moralnych. Przykładem tej destabilizacji są kraje trzeciego świata, w których warunki życia naruszają często struktury obyczajowe i wielowiekowe tradycje, zaś wywierane naciski na obywateli ograniczają ich wolność do zakładania rodziny i przekazywania życia³⁶. Dlatego Papież apelował, aby przygotowanie młodych ludzi do podjęcia obowiązków małżeńskich i rodzicielskich było wolne od wszelkich nacisków³⁷. Prowadzi to do wzmocnienia wartości rodziny i jej fundamentów moralnych. Stąd wypływa wniosek, że młodzież musi być „wychowywana do autentycznie ludzkiej miłości, [...] by nie zamykała się w zachowaniach indywidualistycznych czy nacechowanych hedonizmem, lecz pojęła pozytywny sens wolności, odpowiedzialności i wymagań stawianych przez dobro wspólne”³⁸.

Papież mówił, że wsparciem w wychowaniu do wartości moralnych może być także dyplomacja. Posiada ona bowiem wielowiekowe doświadczenie w radzeniu sobie z wieloma przeciwnościami. Jan Paweł II ukazując w ten sposób zadanie dyplomacji w wychowaniu przyszłych pokoleń podkreślał, że młodzi ludzie nie posiadają odpowiedniego doświadczenia życiowego i zawodowego, aby właściwie rozpoznawać trudności życia narodowego i międzynarodowego. Papież był świadomy, że młodzi ludzie w przyszłości będą twórcami ładu międzynarodowego, dlatego zwracał uwagę na ich słabości i pokusy, a szczególnie na gwałtowność oraz unikanie odpowiedzialności³⁹. Stąd tak ważne jest należyte wychowanie w oparciu o wartości moralne, bez których nie jest możliwa budowa lepszej przyszłości. Istotna jest również moralna postawa każdego dyplomaty, która powinna od niego emanować i stanowić wzór takich cech, jak: lojalność, wierność podjętym zobowiązaniom, uczciwość, sprawiedliwość, tolerancja, solidarność czy szacunek wobec innych. Na cechach tych, młode pokolenia mogą budować lepszą przyszłość świata, która nigdy nie powinna być dla nich obojętna⁴⁰.

Wychowania do wartości moralnych rozwija i kształtuje w młodym człowieku jego człowieczeństwo. Po to, aby bardziej „był”, niż więcej „miał”, aby przez wszystko co ma i posiada, umiał bardziej i pełniej być człowiekiem. Aby również umiał być nie tylko z drugim człowiekiem, ale także i dla drugich⁴¹. Rodzice realizują te cele wychowawcze poprzez rozwój odpowiedzialności

³⁶ Por. Jan Paweł II, *Drogi rozwoju. Spotkanie z korpusem dyplomatycznym w Antananarivo* (30 kwietnia 1989 r.), „L'OssRom” 4 (1989), s. 21.

³⁷ Por. tamże.

³⁸ Jan Paweł II, *Przykład dla całej Europy. Spotkanie z władzami państwowymi i korpusem dyplomatycznym* (20 maja 1985 r.), „L'OssRom” (numer nadzwyczajny) II (1985), s. 38.

³⁹ Por. Jan Paweł II, *Wzajemność, solidarność, współpraca*, s. 494.

⁴⁰ Por. tamże.

⁴¹ Por. *Wychowanie*, s. 592.

u swoich dzieci oraz budowanie relacji z innymi ludźmi. Wynika to z faktu, iż „każdy członek rodziny ze swej natury jest istotą społeczną i w jego strukturze tkwi podstawa różnorodnych odniesień międzyludzkich”⁴².

Ochrona życia ludzkiego i wychowanie do wartości moralnych nie są w pełni możliwe bez obrony wartości rodziny, która codziennie staje wobec wielu zagrożeń spowodowanych czynnikami ekonomicznymi, społecznymi i kulturowymi. Podważają one sens zakładania rodziny, w której wzrasta i dojrzewa każdy człowiek⁴³. Stąd rodzi się przekonanie, że państwo powinno dążyć do uprzywilejowanej pozycji rodziny w społeczeństwie⁴⁴, gdyż rodzina jako kolebka życia jest „najważniejszą i nieodzowną podstawą osobistego szczęścia małżonków, wychowania dzieci i równowagi społecznej, a także materialnego dobrobytu całego narodu”⁴⁵.

3. Prawa rodziny

Rodzina jako podstawowa komórka społeczna posiada właściwą sobie podmiotowość, której przysługują prawa wynikające z niezmiennej natury człowieka⁴⁶. Jan Paweł II mówiąc o prawach rodziny w nauczaniu do dyplomatów odwoływał się zasadniczo do adhortacji apostołskiej *Familiaris consortio*. W sposób syntetyczny wymienił w encyklice uprawnienia rodziny. Zaliczał do nich: prawo każdego człowieka do założenia rodziny i posiadania odpowiednich środków do jej utrzymania, prawo do wypełniania własnej odpowiedzialności w zakresie przekazywania życia i wychowania potomstwa, prawo do intymności życia małżeńskiego i rodzinnego, prawo do stałości więzi i instytucji małżeństwa, do wyznawania własnej wiary i stawania w jej obronie, prawo do wychowania własnego potomstwa wedle własnych tradycji oraz wartości religijnych i kulturowych za pomocą koniecznych środków narzędzi i instytucji, prawo do uzyskania zabezpieczenia fizycznego, społecznego, politycznego i ekonomicznego, prawo do mieszkania pozwalającego na życie w warunkach godnych człowieka, prawo do wypowiedzi i przedstawicielstwa wobec publicznych władz gospodarczych, społecznych i kulturalnych, prawo do zrzeszania się z innymi rodzinami i instytucjami dla wypełnienia swoich zadań, prawo do

---

⁴² Tamże, s. 591.

⁴³ Por. Jan Paweł II, *Wyzwania stojące przed ludzkością: życie, chleb, pokój i wolność*, s. 624.

⁴⁴ Por. Jan Paweł II, *Kościół pragnie służyć dobru społecznemu. Do ambasadora republiki Słowackiej* (4 lipca 1994 r.), „L'OssRom” 9-10 (1994), s. 13.

⁴⁵ Jan Paweł II, *Wyzwania stojące przed ludzkością: życie, chleb, pokój i wolność*, s. 624.

⁴⁶ Por. *Rodzina*, [w:] J. Nagórny, K. Jeżyna [red.], *Encyklopedia nauczania moralnego Jana Pawła II* (dalej: ENM), Radom 2005, s. 466.

ochrony nieletnich przez odpowiednie instytucje i prawodawstwo – przed narkomanią, alkoholizmem czy pornografią, prawo do godziwej rozrywki służącej wartościom rodziny, prawo osób starszych do życia i umierania na miarę godności człowieka oraz prawo do emigrowania całej rodziny w poszukiwaniu lepszych warunków życia⁴⁷.

Papież podkreślał, że realizacja tych praw nie może pomijać transcendentnego i duchowego wymiaru osoby ludzkiej⁴⁸. Tym bardziej, iż na rodzinę silnie oddziałują kwestie ekonomiczne, społeczne i kulturowe, które często deprecjonują jej prawa. Kwestie te, stają się często zagrożeniem dla misji rodziny, którą jest m.in. przekazywanie życia. Prawa rodziny ulegają również zagrożeniom związanym z postępem naukowym i technicznym, który rodzi często w społeczeństwie mentalność sprzeciwiającą się życiu. Chodzi tu przede wszystkim o interwencję w ludzkie poczucie i naturalną śmierć. Jan Paweł II był przeciwny przeznaczaniu na ten cel subwencji międzynarodowych, które wspierają rozwój różnorodnych programów służących popieraniu aborcji i eutanazji⁴⁹.

Prawa rodziny zależą w dużym stopniu od poziomu ich rozwoju. Papież mówił o tym w trakcie spotkania z korpusem dyplomatycznym w 1982 r. Najważniejszym kryterium tego rozwoju jest praca, dzięki której rodzina może egzystować w danym społeczeństwie. Praca i rodzina stanowią dwa bieguny pomiędzy którymi koncentruje się życie każdego człowieka. „Praca istnieje w zależności od rodziny, a rodzina może się rozwijać tylko dzięki wkładowi pracy”⁵⁰. Zależność ta, kształtuje życie i dobro rodziny⁵¹. Jan Paweł II przemawiając do nowo mianowanego ambasadora Belgii przy Stolicy Apostolskiej z okazji złożenia listów uwierzytelniających zwrócił uwagę, że rozwój rodziny gwarantuje postęp całego społeczeństwa, gdyż wychowując ona swoje potomstwo buduje przyszłość narodu w którym żyje. Dlatego zadaniem każdego państwa jest tworzenie polityki prorodzinnej i prospołecznej, która będzie sprzyjać rodzinie w wypełnianiu jej wychowawczych zadań. W ten sposób „rodzina może stać się stabilnym i zrównoważonym środowiskiem rozwoju dziecka, zbudowanym na więzach uczuciowych i wzorach osobowościowych matki i ojca”⁵².

---

⁴⁷ Por. Jan Paweł II, *Familiaris consortio adhortacja apostolska Ojca Świętego Jana Pawła II. O zadaniach rodziny w świecie współczesnym*, Rzym 1981 (dalej: FC), [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. II, Kraków 2006, pkt 46.

⁴⁸ Por. Jan Paweł II, *Przykład dla całej Europy*, s. 38.

⁴⁹ Por. tamże.

⁵⁰ Jan Paweł II, *Kościół wobec największych problemów współczesnego świata*, s. 467.

⁵¹ Por. tamże.

⁵² Jan Paweł II, *Integracja europejska na fundamencie wspólnych wartości. Do nowego ambasadora Belgii* (31 października 2003 r.), „L'OssRom” 1 (2003), s. 41.

Papież mówiąc na temat praw rodziny określił ich perspektywy moralne. Uważał, że prawa te są „uprzednie w stosunku do praw większych grup społecznych”⁵³. Swój pogląd uzasadniał tym, iż to najpierw w rodzinie człowiek uczy się „wzrastania w trwałym ognisku domowym, w którym słowa «ojciec» i «matka» można wypowiadać z radością i bez przekłamań”⁵⁴. W ten sposób rodzina przygotowuje się do ufnego otwarcia na życie i społeczeństwo. Warunkiem jest jednak brak uległości wobec zjawisk, które mylą małżeństwo z innego rodzaju związkami, często odmiennymi, a nawet sprzecznymi z naturalnym porządkiem. Traktują one własne potomstwo, jako przedmiot osobistej satysfakcji i propagowania przyjętej obyczajowości⁵⁵. Mówienie o prawach rodziny jest szczególnie ważne w sytuacji, w której te prawa interpretuje się wyłącznie w perspektywie indywidualistycznej, pomijając rolę rodziny, jako podstawowej komórki społecznej⁵⁶.

Żaden z papieży nie poświęcił tyle uwagi rodzinie, co Jan Paweł II. Można śmiało stwierdzić, że był papieżem rodzin. Uważał, że rodzina powinna być najważniejszą drogą Kościoła. Papież nigdy się nie wahał stanąć w obronie rodziny. Z dużą wyrazistością wskazywał na jej kryzys i niebezpieczeństwa. Dlatego w enuncjacjach do dyplomatów apelował o zapewnienie jej należnych praw, gdyż jest bezcennym dobrem całego społeczeństwa. Jan Paweł II tak bardzo wierzył w wartość rodziny, iż uważał, że jej moralna stabilność we współczesnym świecie, będzie owocowała w przyszłości jej rozwojem ekonomicznym, społecznym i kulturalnym⁵⁷.

4. Misja rodziny w życiu międzynarodowym

Jan Paweł II podkreślał, że rodzina jest prawdziwym „sanktuarium życia [...], miejscem, w którym życie – dar Boga – może w sposób właściwy być przyjęte i chronione przed licznymi atakami, na które jest ono wystawione, może też rozwijać się zgodnie z wymogami prawdziwego ludzkiego wzrostu”⁵⁸. Papież zwracał uwagę, że rodzina we współczesnym świecie staje wobec nowych wyzwań. Najważniejszym z nich jest postępujący proces globalizacji,

---

⁵³ Jan Paweł II, *Kościół troszczy się o pełne dobro każdego narodu*, s. 20.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Por. tamże.

⁵⁶ Por. *Rodzina*, s. 466.

⁵⁷ Por. G. Polak, T. Gołąb, M. Perfuński, *Rodzina*, s. 4-5.

⁵⁸ Por. Jan Paweł II, *Centesimus annus Encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II. W setną rocznicę encykliki Rerum novarum*, Rzym 1991 (dalej: CA), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. I, Kraków 2006, nr 39.

który wymaga wzajemnej współpracy na różnorodnych płaszczyznach życia społecznego i międzynarodowego⁵⁹.

Jan Paweł II swoją refleksję na temat posłannictwa rodziny w życiu międzynarodowym rozwija w m.in. w adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio*. Wskazuje w niej, że problemy społeczne współczesnego świata powodują, że rodzina staje wobec nowego zakresu zadań, które powinna wypełniać dla rozwoju całego społeczeństwa. Chodzi tu o współpracę w tworzeniu nowego ładu międzynarodowego, który realizowany na zasadzie wzajemności, prowadzi do rozpoznania i rozwiązywania wielu dylematów dotyczących rodzinę, a także służy sprawiedliwości, wolności oraz pokojowi na świecie⁶⁰.

Papież nauczał, że „duchowa komunia rodzin chrześcijańskich, zakorzenionych we wspólnej wierze i nadziei, ożywionych miłością, stanowi wewnętrzną energię, która rodzi i szerzy sprawiedliwość, pojednanie, braterstwo i pokój między ludźmi”⁶¹. Rodzina jako podstawowa komórka społeczna jest powołana po to, aby być dla świata wzorem jedności i wytrwałości dążenia do pokoju do którego zmierza cały świat. Jan Paweł II zwracał uwagę, że rodzina wychowując swoje potomstwo do życia w oparciu o wartości takie, jak prawda, wolność, sprawiedliwość, może przekazywać je poprzez czynne i odpowiedzialne angażowanie się w życie społeczne oraz wspieraniu wielu inicjatyw na rzecz budowy porządku międzynarodowego⁶². Ten społeczny wymiar posłannictwa rodziny w obszarze międzynarodowym powoduje, że włączona jest ona w szerszą społeczność, ku której otwiera się i za którą czuje się odpowiedzialna⁶³.

Rodzina jako podstawowa komórka społeczna może tworzyć większą wspólnotę. Może interweniować w sprawach dla niej ważnych, aby prawa, instytucje państwowe i międzynarodowe sprzyjały rodzinie w wypełnianiu jej podstawowych zadań. Tym bardziej, iż współczesna rodzina pozostaje pod wpływem głębokich, rozległych i szybkich przemian społecznych i kulturowych, które przynoszą nowe modele rodziny i stwarzają różnorakie trudności w życiu rodzinnym⁶⁴. Papież podkreślał, że rodzina jest najcenniejszym dobrem ludzkości, dlatego powinna być przedmiotem szczególnego zainteresowania dyplomacji i podmiotem jej działalności. Największą wartością rodziny jest fakt, iż stanowi instytucję prawa naturalnego, gdyż posiada prawa wynikające

---

⁵⁹ Por. tenże, *W trosce o lepszą przyszłość rodziny ludzkiej*, s. 620.

⁶⁰ Por. FC nr 48.

⁶¹ Tamże.

⁶² Por. tamże.

⁶³ Por. Jan Paweł II, *W trosce o lepszą przyszłość rodziny ludzkiej*, s. 620.

⁶⁴ Por. *Rodzina*, s. 432.

z samej natury człowieka. Wartości te są kluczem do ładu międzynarodowego, którego budowa we współczesnym świecie jest niezwykle trudna⁶⁵.

Jan Paweł II zwracał uwagę, że dyplomacja powinna wspierać działania na rzecz odzyskania przez rodzinę należnego jej miejsca i wartości w społeczeństwie oraz godności która jej przysługuje⁶⁶. Pomocne w tym działaniu są inicjatywy na rzecz ochrony praw rodziny podejmowane przez różne instytucje i organizacje międzynarodowe⁶⁷. Ochronie rodziny sprzyja także zachowanie w społeczeństwie tożsamości narodowej. Dotyczy to szczególnie sytuacji w „nowym kontekście światowym, odznaczającym się dużą mobilnością, która sprawia, że granice etniczno-kulturowe różnych ludów, stają się coraz mniej wyraźne pod wpływem oddziaływania wielorakich czynników, takich jak migracje, środki przekazu, czy globalizacja gospodarki”⁶⁸. Zacieranie się granic etniczno-kulturowych i postępująca globalizacja prowadzą do odradzania się partykularyzmu narodowego, czyli podkreślania własnej tożsamości. Zjawiska tego nie można lekceważyć ani traktować jako zwykły relikwyt przeszłości, gdyż niesie ze sobą niebezpieczeństwo powstawania skrajnych nacjonalizmów. Dlatego wymaga pogłębionej refleksji antropologicznej i etyczno-prawnej. Niemniej jednak napięcia, które zachodzą między rzeczywistością partykularną a uniwersalną są nieuniknione tym bardziej, iż wspólna natura każe ludziom czuć się tym, kim są – członkami jednej wielkiej rodziny⁶⁹.

5. Odezwy dyplomatów na papieskie nauczanie

Papieskie nauczanie w zakresie rodziny, narodu i wspólnoty politycznej również spotkało się z zainteresowaniem ze strony dyplomatów. Przy okazji składania listów uwierzytelniających, ambasadorowie akredytowani przy Stolicy Apostolskiej, odnieśli się do tych zagadnień.

Do nauki na temat rodziny odniósł się Ketel Borde ambasador Norwegii. Na przykładzie kontynentu europejskiego, podkreślił, że społeczeństwa w niektórych regionach Europy ze względu na nadmiar dóbr materialnych i wiedzy, nie

⁶⁵ Por. Jan Paweł II, *Chrześcijaństwo i Europa. Przemówienie do przewodniczącego Komisji Europejskiej* (28 października 2004 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. XIV, Kraków 2009, s. 852.

⁶⁶ Por. Jan Paweł II, *Jeżeli Europa chce pozostać sobie wierna*, s. 241.

⁶⁷ Por. Jan Paweł II, *Zjednoczeni w służbie wspólnemu dobru. Do nowego ambasadora Węgier* (24 października 2003 r.), „L'OssRom” 1 (2003), s. 35.

⁶⁸ Jan Paweł II, *Od praw człowieka do praw narodów. Przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych* (5 października 1995 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. XIV, Kraków 2009, s. 130.

⁶⁹ Por. tamże.

potrafią docenić wartości życia i związanej z nią godności człowieka nadanej przez Boga w akcie stwórczym. Zdaniem Borde ogranicza to rozwój rodziny i podważa jej stabilne fundamenty w narodzie. Dlatego ważne jest przypominanie roli wartości moralnych i duchowych, które skłaniają do refleksji nad wartością rodziny i jej wkładem w rozwój stosunków międzynarodowych⁷⁰.

Selcuk Korkud ambasador Turcji dostrzegając, że dzięki humanizmowi, tolerancji i poszanowaniu osoby ludzkiej możliwe jest wspólne budowanie międzynarodowego planu, którego najważniejszym celem jest kształtowanie harmonii i współpracy między narodami pozwalającej na rozwój rodziny i kreowanie jej nowoczesnego modelu⁷¹. Z kolei Edward Tsu-yu Wu ambasador Chin zwrócił uwagę, że proces humanizacji sprzyja oddalaniu wszelkich zagrożeń dotyczących współczesną rodzinę, która przeżywa ucisk szczególnie w krajach o niekontrolowanym przyroście naturalnym⁷².

Zakończenie

Rodzina jako podstawowa komórka społeczna ma wpływ na kształt życia międzynarodowego. Największym zagrożeniem dla rodziny jest brak poszanowania ludzkiego życia oraz niedostatki w wychowaniu do wartości moralnych. Destabilizują one rodzinę i negatywnie wpływają na jej rozwój. Tym, co różni czasy współczesne od dawnych epok, jest masowe deptanie prawa do życia najsłabszych, którzy sami obronić się nie mogą: dzieci dopiero zaczynających swoje istnienie oraz ludzi chorych, zbliżających się do kresu życia. Przerażenie budzi nie tylko masowość dokonywanych aborcji, eutanazji, ale także stosunkowo wysoki poziom aprobaty społecznej dla tych zbrodni i uchwalanie niegodziwych praw dla ich usprawiedliwienia. Jan Paweł II nazywał to zaćmieniem sumień i wrażliwości społecznej, dla których nawet elementarna norma moralna „nie zabijaj”, przestaje być czymś oczywistym. Co więcej, nieznanemu dotąd znieprawieniu ulega medycyna, której przedstawiciele czynnie uczestniczą w zadawaniu śmierci niewinnym. Dotyczy to również prawa, które zamiast bronić słabych przed niesprawiedliwością, niegodziwymi ustawami zapewnia bezkarność ich zabijania. „Rewindykacja prawa do przerywania ciąży, dzieciobójstwa i eutanazji oraz prawne jego uznanie jest równoznaczne z przyjęciem

---

⁷⁰ Por. K. Borde, *Ambassador of Norway*, [w:] *Papal Diplomacy. John Paul II and the Culture of Peace*, B.J. O'Connor [red.], Indiana 2005, s. 210.

⁷¹ Por. S. Korkud, *Ambassador of Turkey*, [w:] *Papal Diplomacy. John Paul II and the Culture of Peace*, B.J. O'Connor [red.], Indiana 2005, s. 217-218, zwł. 217.

⁷² Por. Wu E. Tsu-yu, *Ambassador of China*, [w:] *Papal Diplomacy. John Paul II and the Culture of Peace*, B.J. O'Connor [red.], Indiana 2005, s. 233-234.

wynaturzonej i nikczemnej wizji ludzkiej wolności: z uznaniem jej za absolutną władzę nad innymi i przeciw innym. To jednak oznacza śmierć prawdziwej wolności”⁷³. Jak mogło dojść do tego, iż życie, które domaga się większej życzliwości, miłości i opieki, jest uznawane za bezużyteczne lub traktowane jako nieznośny ciężar, a w konsekwencji odrzucane na różne sposoby? Dlaczego człowiek, który swoją chorobą, niepełnosprawnością lub samą swoją obecnością zagraża dobrobytowi lub życiowym przyzwyczajeniom osób bardziej uprzywilejowanych, bywa postrzegany jako wróg, przed którym należy się bronić albo którego należy wyeliminować?

Jan Paweł II podkreślał, że nie należy lekceważyć zorganizowanego sprzyśnięcia ogarniającego także instytucje międzynarodowe, fundacje i stowarzyszenia, które prowadzą programową walkę o legalizację i rozpowszechnianie aborcji czy eutanazji na świecie. We współczesnym świecie, pomoc ekonomiczna dla najuboższych krajów uzależniona jest od wprowadzenia przez nie do swego ustawodawstwa praw charakterystycznych dla cywilizacji śmierci. Podkreślając znaczenie prawa do życia Papież akcentował, że: „Żyjąc tak, «jakby Bóg nie istniał», człowiek zatracą nie tylko tajemnicę Boga, ale również tajemnicę świata i swojego istnienia”⁷⁴. Człowieka nie można do końca zrozumieć bez Chrystusa, i odwrotnie, człowiek nie może siebie sam do końca zrozumieć bez Chrystusa. Nie może zrozumieć, ani kim jest, ani jaka jest jego właściwa godność, ani jakie jest jego powołanie i ostateczne przeznaczenie⁷⁵.

Prawa rodziny powinny podlegać skutecznej ochronie, która umożliwi jej misję w życiu międzynarodowym. W kontekście rodziny Jan Paweł II zwracał szczególną uwagę na systematyczne kampanie przeciwko przyrostowi naturalnemu. Często są one przejawem braku poszanowania wszelkich praw rodziny, lokalnych kultur oraz indywidualnej wolności decyzji. Papież podkreślał, że zjawisko to jest objawem błędnej i przewrotnej koncepcji rozwoju człowieka, która coraz częściej jest widoczna w programach politycznych wielu państw i w działaniach organizacji międzynarodowych⁷⁶. Uprawnienia rodziny ukazują jej najważniejsze dobra, które określają posłannictwo rodziny w życiu międzynarodowym. Rodzina wnosi wkład w budowę lepszej przyszłości współczesnego świata. Dlatego dyplomacja poprzez podejmowane działania może wpływać na współczesny obraz rodziny i pomagać w jej rozwoju. Rodzina jako najważniejsze dobro całej ludzkości, wychowuje młode pokolenia do ży-

---

⁷³ EV nr 20.

⁷⁴ Tamże, 22.

⁷⁵ Por. J. Salij, *Wstęp do encykliki Evangelium vitae*, [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. I, Kraków 2006, s. 529.

⁷⁶ Por. J. Grosfeld, *Wstęp do encykliki Sollicitudo rei socialis*, [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. I, Kraków 2006, s. 278.

cia w świecie, dlatego powinna być podmiotem szczególnej troski w działalności dyplomatycznej.

Streszczenie

Jan Paweł II w nauczaniu do dyplomatów zwracał uwagę, że rodzina jest jednym z najważniejszych środowisk oddziaływania dyplomacji. Rodzina daje życie i jest podstawową komórką społeczną. Współtworzy naród, który posiada własną tożsamość i odrębność kulturową. Z kolei naród powołuje do życia wspólnotę polityczną, której zadaniem jest troska o losy rodziny i narodu. W środowiskach tych kształtują się podstawy relacji, które wpływają na stosunki międzynarodowe. Relacje te regulują zasady życia społecznego i międzynarodowego i sprzyjają rozwojowi oraz budowie lepszej przyszłości. Rodzina jako najważniejsze dobro całej ludzkości, wychowuje młode pokolenia do życia w świecie, dlatego powinna być podmiotem szczególnej troski w działalności dyplomatycznej.

SŁOWA KLUCZOWE: rodzina, dyplomacja, Jan Paweł II

Abstract

The family as the environmental impact of diplomacy in the teaching of John Paul II

Pope John Paul II in teaching the diplomats pointed out that the family is one of the most important environments influence diplomacy. Family gives life and is the fundamental unit of society. Co-creator of the nation, which has its own identity and cultural identity. In turn, the nation brings to life the political community, whose mission is to care about the fate of the family and the nation. In these environments are as base relations that affect international relations. These relations are governed by the principles of social life and international, and promote the development and the construction of a better future. The family as the most important asset of all mankind, educates young generations to live in the world, it should be the subject of particular concern in diplomatic activity.

KEYWORDS: family, diplomacy, John Paul II

Bibliografia

- Boniecki A., Kolenda-Zalewska K., *Zrozumieć Papieża. Rozmowy o Janie Pawle II*, Kraków 2012
- Borde K., *Ambassador of Norway*, [w:] *Papal Diplomacy. John Paul II and the Culture of Peace*, B.J. O'Connor [red.], Indiana 2005, s. 209-210.
- Comastri A., *Jan Paweł II w sercu świata*, W. Szymona [przekł.], Kraków 2011
- Grosfeld J., *Wstęp do encykliki Sollicitudo rei socialis*, [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. I, Kraków 2006, s. 277-279.
- Jan Paweł II, *Centesimus annus, W setną rocznicę encykliki Rerum novarum* (Rzym 1991), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. I, Kraków 2006, s. 396-445.
- Jan Paweł II, *Chrześcijaństwo i Europa. Przemówienie do przewodniczącego Komisji Europejskiej* (28 października 2004 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. XIV, Kraków 2009, s. 850-854.
- Jan Paweł II, *Drogi rozwoju. Spotkanie z korpusem dyplomatycznym w Antananarivo* (30 kwietnia 1989 r.), „L'OssRom” 4 (1989), s. 21.
- Jan Paweł II, *Familiaris consortio, O zadaniach rodziny w świecie współczesnym* (Rzym 1981), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. II, Kraków 2006, s. 69-132.
- Jan Paweł II, *Integracja europejska na fundamencie wspólnych wartości. Do nowego ambasadora Belgii* (31 października 2003 r.), „L'OssRom” 1 (2003), s. 40-41.
- Jan Paweł II, *Jeżeli Europa chce pozostać sobie wierna. Przemówienie do Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy* (8 października 1988 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. X, Kraków 2009, s. 239-244.
- Jan Paweł II, *Kościół pragnie służyć dobru społecznemu. Do ambasadora Republiki Słowackiej* (4 lipca 1994 r.), „L'OssRom” 9-10 (1994), s. 12-13.
- Jan Paweł II, *Kościół troszczy się o pełne dobro każdego narodu. Do nowego ambasadora Hiszpanii* (18 czerwca 2004 r.), „L'OssRom” 11-12 (2004), s. 19-20.
- Jan Paweł II, *Kościół wobec największych problemów współczesnego świata. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (16 stycznia 1982 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 461-471.
- Jan Paweł II, *„Nie” śmierci, egoizmowi i wojnie! „Tak” życiu i pokojowi! Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (13 stycznia 2003 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 613-617.
- Jan Paweł II, *Od praw człowieka do praw narodów. Przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych* (5 października 1995 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. XIV, Kraków 2009, s. 127-135.
- Jan Paweł II, *Przykład dla całej Europy. Spotkanie z władzami państwowymi i korpusem dyplomatycznym* (20 maja 1985 r.), „L'OssRom” (wydanie nadzwyczajne II) (1985), s. 37-38.
- Jan Paweł II, *W trosce o lepszą przyszłość rodziny ludzkiej. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (12 stycznia 2004 r.), [w:] *Dzieła zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 618-621.

- Jan Paweł II, *Wyzwania stojące przed ludzkością: życie, chleb, pokój i wolność. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (10 stycznia 2005 r.), [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 622-627.
- Jan Paweł II, *Wzajemność, solidarność, współpraca. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (12 stycznia 1985 r.), [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 487-495.
- Jan Paweł II, *Zadania dyplomatów w nowej sytuacji Europy. Spotkanie z korpusem dyplomatycznym w Wilnie* (5 września 1993 r.), „L'OssRom” 12 (1993), s. 14-16.
- Jan Paweł II, *Zjednoczeni w służbie wspólnemu dobru. Do nowego ambasadora Węgier* (24 października 2003 r.), „L'OssRom” 1 (2003), s. 35-36.
- Jan Paweł II, *Życie jest darem i trzeba go bronić. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego* (19 maja 2000 r.), [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. V, Kraków 2007, s. 602-603.
- Korkud S., *Ambassador of Turkey*, w: *Papal Diplomacy. John Paul II and the Culture of Peace*, B.J. O'Connor [red.], Indiana 2005, s. 217-218.
- Mokrzycki M., *Nauczanie społeczne Jana Pawła II w aspekcie praw człowieka*, [w:] *37 Cykl: Wykłady otwarte Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu*, Zamość 2008.
- Nagórny J., Jeżyna K. [red.], *Encyklopedia nauczania moralnego Jana Pawła II*, Radom 2005.
- Polak G., Gołąb T., Perfuński M., *Rodzina. Teksty Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Kraków 2008.
- Rogowski C. [red.], *Leksykon pedagogiki religii. Podstawy – koncepcje – perspektywy*, Warszawa 2007.
- Salij J., *Wstęp do encykliki Evangelium vitae*, [w:] *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. I, Kraków 2006, s. 527-529.
- Troska J., *Moralność życia płciowego, małżeńskiego i rodzinnego*, (Biblioteka Pomocy Naukowych 5), Poznań 1998.
- Tsu-yu Wu E., *Ambassador of China*, [w:] *Papal Diplomacy. John Paul II and the Culture of Peace*, B.J. O'Connor [red.], Wyd. St. Augustine's Press, South Bend, Indiana 2005, s. 233-234.